

ACTA UNIVERSITATIS SZEGEDIENSIS

ACTA JURIDICA ET POLITICA

Tomus VI.

Fasciculus 4.

HORVÁTH RÓBERT

**A MAGYAR TANÁCSKÖZTÁRSASÁG
STATISZTIKAI KONCEPCIÓIRÓL**

**SZEGED
HUNGARIA
1960**

Redigunt

GYÖRGY ANTALFFY, ÖDÖN BOTH, LÁSZLÓ BUZA, RÓBERT HORVÁTH,
ISTVÁN KOVÁCS, JÁNOS MARTONYI

Edit

Facultas Scientiarum Politicarum et Juridicarum Universitatis Szegediensis

Nota

Acta Jur. et Pol. Szeged

Szerkeszti:

ANTALFFY GYÖRGY, BOTH ÖDÖN, BUZA LÁSZLÓ, HORVÁTH RÓBERT,
KOVÁCS ISTVÁN, MARTONYI JÁNOS

Kiadja

A Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kara
(Szeged, Lenin krt 50.)

Kiadványunk rövidítése

Acta Jur. et Pol. Szeged.

Felelős kiadó: Kovács István

Megjelent 450 példányban

Szegedi Nyomda Vállalat 60-1065

I.

A Magyar Tanácsköztársaság 40. éves évfordulója igen nagymértékben irányította rá a magyar tudomány figyelt is múltunk e kiemelkedő szakaszára.

A jelen dolgozat célja az, hogy ahhoz az úttörő jellegű munkához, melyet ebben az évben a különböző tudományágak ezen a téren végeznek, a statisztikai tudomány hozzájárulását is — néhány gondolat felvetésével — biztosítani próbálja. A téma feltáratlansága folytán azonban inkább csak arról lehet itt elsősorban szó, hogy néhány olyan kérdést vessünk fel, melyek a Magyar Tanácsköztársaság statisztikai téren végzett kezdeményezéseinek és munkásságának első tudományos megközelítését lehetővé teszik.*

Előljáróban megjegyezzük még, hogy e kérdés első megközelítésének jelentősége nemcsak kizárólagosan abban van, hogy a statisztika területén is alkalmat ad a Magyar Tanácsköztársaság munkásságának értékelésére. Nagy jelentőségű az a magyar szocialista statisztikai tudomány történeti előményeinek kutatása szempontjából is.

A történeti előzmények kutatása mai statisztikai tudományunkban elsősorban a magyar statisztika polgári korszakának haladó hagyományai köre összpontosult és mind ez ideig nem jutott még el annak a kérdésnek a vizsgálatához, hogy a magyar szocialista statisztikának voltak-e történeti előményei, haladó hagyományai hazánkban. Márpedig, ha a Magyar Tanácsköztársaság példamutatását általában mint legnagyobb forradalmi hagyományunkat értékeljük,¹ úgy e hagyományok körében a Magyar Tanácsköztársaság statisztikai kezdeményezéseinek is megkülönböztetett hely jut, mint a magyar szocialista statisztikai tudomány haladó hagyományának.

Ez az összefüggés ad különös jelentőséget alábbi vázlatos fejtegetéseinknek.

II.

A Magyar Tanácsköztársaság statisztikai koncepcióinak vázlatos vizsgálata is számtalan nehézségbe ütközik egyelőre.

* Ez a dolgozat a Kar Tudományos Bizottságában 1959 márciusában elhangzott ünnepi előadás szövege. A téma kidolgozásában Sándor Pál és Halász Pál egyetemi tanárok támogattak értékes tanácsaikkal, amiért ehelyütt is köszönetet mondok.

¹ »Legnagyobb forradalmi hagyományunk: a Magyar Tanácsköztársaság«, Társadalmi Szemle, 1959. 3. szám, 1. és köv. o.

Ezek a nehézségek nemcsak kizárólag abból táplálkoznak, hogy a téma feltáratlansága folytán az idevágó tényanyag sem áll a maga teljességében rendelkezésünkre, hanem az elméleti alapok feltárása is bizonyos nehézségekkel jár.

Annyi körülbelül világos, hogy az új statisztika bázisa csak egy szocialista állam gazdasági és társadalmi berendezkedése lehetett csak, miután a Magyar Tanácsköztársaság megalakulásának történeti szerepe is az lett volna, hogy lezárja Magyarország kapitalista fejlődési korszakát és elindítsa annak átlépését a szocialista fejlődés korszakába. Ez a szocialista jellegű bázis azonban mind a gazdasági, mind társadalmi téren csak kialakulóban volt még a Magyar Tanácsköztársaság kikiáltásának időszakában, illetve csak a kialakulás különféle stádiumaiban, — annak megfelelően, ahogy ezt a rendelkezésre álló idő és a fejlődés hihetetlen felgyorsulása lehetővé tette.

Még amennyiben fel is tételezzük, hogy a szocialista állam gazdasági és társadalmi alapjai, legalábbis a döntő területeken már kezdetben is túlnyomórészt rendelkezésre állottak, — és ezt kétségkívül nehéz lenne elvitatni —, akkor is további problémaként jelentkezik a kérdés, hogy a forradalmi gyakorlat által képviselt statisztikai koncepcióval együtt jelentkezett-e történetileg is egy, a fenti bázisnak megfelelő statisztikai elméleti koncepció. A kialakuló szocialista állam elméletének megfelelő szocialista állami statisztikai koncepció jelentkezése ugyanis ebben az időszakban csak Szovjet-Oroszországban mutatható ki, abban a formában, amelyet Leninnek az állami statisztikára vonatkozó elgondolásai képviseltek.

Kiterjedt és aprólékos levéltári kutatások deríthetnek tehát csak fényt arra, hogy egyes erre vonatkozó statisztikai dokumentumok eljutottak-e és milyen időbeli sorrendben Szovjet-Oroszországból a Magyar Tanácsköztársaság vezetőihez és hogy ezek hol és mennyiben érvényesültek a különféle statisztikai elgondolások kialakításánál.

E téren egyelőre csak feltevésekre vagyunk utalva, ez utóbbiak azonban mégsem nélkülöznek minden ténybeli alapot, amennyiben a dolgokat összefüggéseikben vizsgáljuk. Egy ilyen gondolatmenet alapján — ilyen irányú és sikeres kutatások hiányában — sem tűnik teljesen kizártnak, hogy Lenin nagyfontosságú, 1917-es megnyilatkozásai az állami statisztikáról a Magyar Tanácsköztársaság forradalmárai előtt is ismeretesek lehettek. Lenin idevágó elgondolásai ui. a szovjetoroszországi sajtóban is publikálásra kerültek, és így némi alappal lehet feltételezni, hogy azok vagy közvetlenül, vagy közvetve is, eljuthattak hazánkba.

Akár megáll ez a feltevés, akár nem, — egy kétségtelen: az a magatartás és az az álláspont, amelyre a Magyar Tanácsköztársaság az állami statisztika kérdésében helyezkedett, nagyjából azonos volt a Szovjet-Oroszországban kialakult állásponttal, — ha végrehajtásának részleteire és ütemére nézve el is tért attól.

Lenin álláspontja ugyanis — mint ismeretes — az állami statisztika kérdésében az volt,² hogy a szocialista statisztika teljes egészében állami sta-

² V. I. Lenin és az állami statisztika. Statisztikai Szemle, 1950. 3—4. szám, 35. és köv. o. — továbbá: A szovjet statisztikára vonatkozó lenini dokumentumokról, uo., 10. szám, 615. és köv. o. A szovjetoroszországi statisztikai gyakorlat első éveire vonatkozólag lásd I. Suljgin: A szovjet állami statisztika első éveit, Statisztikai Szemle, 1951. 6. szám, 513. o.

tisztika, melynek minden olyan feladatot magához kell ragadnia, melyek korábban egyrészt a kapitalista társadalmi szervek, másrészt a kapitalista vállalkozások magángazdasági statisztikai tevékenysége gyanánt jelentkeztek. Kifejtette továbbá Lenin azt is, hogy a statisztikai tevékenység súlypontjában is határozott eltolódásnak kell beállani a gazdaságstatisztika javára, — szemben a népességi statisztikával. A statisztikai tevékenységen belül a legnagyobb fontossága ui. szocialista viszonyok között az államilag irányított gazdasági élet statisztikai megfigyelésének van. Ezen belül is elsősorban az ipari termelés megfigyelésének, mely utóbbinak különösen gyorsnak, pontosnak és megbízhatónak kell lennie ahhoz, hogy a gazdaság tervszerű irányításának eszközévé válhasson. Ugyanakkor tekintettel arra is, hogy a szocializmus a társadalmi termelésen és a társadalmi elosztáson épül fel, Lenin elgondolásai emellett még az állami statisztikának a gazdasági és társadalmi ellenőrzés megvalósításában is igen nagy szerepet szántak.

Lenin útmutatása nyomán a szovjetországi állami statisztikai szolgálat már 1917-ben megkezdte a termelés gyors, pontos és megbízható felmérését. Egyelőre ez elsősorban a legfontosabb, ún. globális gazdasági mutatószámok kidolgozása formájában történt, miután az intervenció háború többre nem nyújtott lehetőséget. Ezek az első kísérletek tehát mintegy a gyors átfogás jellegével bírtak, melyek sokszor nem is terjedhettek ki nagy területre az ellenforradalmi és intervenció fegyveres konfliktusok miatt. Sok volt bennük ily módon a becslési elem, de mégis határozott és céltudatos törekvések voltak ezek, hogy a szovjetországi Központi Statisztikai Hivatal szakértőinek munkáján keresztül a szocialista rendszer alapjait lerakó tervszerű gazdasági és hatalmi politika számszerű bázisát megteremtsék.

Ez a lenini állami statisztikai koncepció és annak első megvalósítási kísérlete adja az első szocialista állam viszonyai között azt az elméleti bázist, amellyel összehasonlítva célszerű a Magyar Tanácsköztársaság statisztikai koncepcióit is megvizsgálnunk.

III.

A Magyar Tanácsköztársaság helyzete a hatalom átvételekor nagybanegészen nem különbözött a Szovjetunió gazdasági helyzetétől és alapvető politikai nehézségeitől, — de talán mégis adottságaiban — úgy tűnik — valamivel jobb volt.

Az a terület, amelyre a Magyar Tanácsköztársaság uralma kiterjedt, kisebb, könnyebben áttekinthető, gazdaságilag és statisztikailag jobban feltárt, éppen ezért talán könnyebben is irányítható volt, mint a szovjetországi. Gazdaságilag magyar viszonylatban a legnagyobb nehézséget bizonyos alapvető nyersanyagok hiánya jelentette, de az e téren korábban kialakult kapcsolatokra Ausztria éppen úgy rá volt szorulva, mint a Tanácsköztársaság. Ezzel magyarázható talán, hogy sietett Tanácsmagyarországot elismerni és a kölcsönös külkereskedelmi szállításokat fenntartani.

Minden tényezőt összevetve tehát — az itt nem említettek is — mindezenre jogosultnak látszik az a feltételezés, hogy az a gazdasági termelő apparátus, melyet a Magyar Tanácsköztársaság kézbe kapott, minden nehéz-

ség ellenére akcióképes volt.³ Másszóval lehetővé tette volna a Magyar Tanácsköztársaság végleges gazdasági és társadalmi alapjainak kiépítését — szerencsésebb nemzetközi körülmények között.⁴ Ez a felfogás nem jelentheti semmi esetre azonban ezeket a nehézségeket a lebecsülését.

A mai generáció ugyanis ezeket a gazdasági nehézségeket a közvetlen átélés hiányában mindig hajlandó egy bizonyos fokig lebecsülni. Hajlandó ugyanakkor arról a másik, igen jelentős problémát képviselő nehézségről is megfeledkezni, hogy az akkori gazdasági helyzet áttekintése, a gazdasági nehézségeknek és hiányoknak s a velük összefüggő problémáknak a regisztrálása önmagában is óriási feladatként nehezedett a Magyar Tanácsköztársaság vezetőire és hogy ezen a polgári időkből rendelkezésre álló hivatalos statisztikai apparátus sem mindig tudott a gyorsan átalakuló, sokszor zűrzavaros viszonyok között, főleg az idő rövidsége miatt urrá lenni.

Az említett nehézségeket részben áthidalta azonban az a tény, hogy a magyar proletariátus tömegei hatalmas lelkesedéssel és áldozatkészséggel állottak a magyar proletárállam mellé annak születésétől kezdve, — ezt Lenin is a legnagyobb elismeréssel szögezte le,⁵ — valamint az a másik tény is, hogy a magyar forradalmár vezetők erre az áldozatkészségre támaszkodva nagy forradalmi elszántsággal vettek arra irányt, hogy a társadalmi haladás érdekében — a legvégső esetben — a proletariátus életszínvonalának átmeneti leszállításával is megvalósítsák egy szocialista állam gazdasági alapjainak lerakását.⁶

Annak ellenére, hogy a Magyar Tanácsköztársaság és Szovjet-Oroszország alapvető statisztikai koncepciói, — annak következtében, hogy mindkét országban a kapitalizmus meghaladásáról és egy szocialista gazdasági, társadalmi és állami rend kiépítéséről volt szó, — nagyban-egészben hasonlóak voltak,⁷ számos olyan különbözőség is felmerült, amely ezen a hasonló koncepciócín belül, kisebb-nagyobb eltéréseket tett lehetővé.

Ezek között az eltérések között, — amelyek eltérő változatokat alakítottak ki a két proletárállam vonatkozásában —, talán a legfontosabbnak azt kell minősítenünk, hogy a Magyar Tanácsköztársaság a régi magyar Központi Statisztikai Hivatal teendőit alapjaiban változatlan hagyta. Ezzel párhuzamosan határozott irányt vett ugyanakkor a gazdaságstatisztika egy olyan kifejlesztésére, amely önálló szervezet keretében előbb az ipar, majd a szocializált mezőgazdaság átfogására is képes lett volna és önálló irányítás, a Népgazdasági Tanács alatt, tulajdonképpen egy szocialista tervhivatal teendőit is el tudta volna látni.

³ Halász Pál: A jogi gondolkodás alakulása a Magyar Tanácsköztársaságban c tanulmányában arra a megállapításra jut, hogy az ország akkori gazdasági helyzete reális alapot nyújtott a Magyar Tanácsköztársaság által követett célok megvalósításához. Vö.: Jogtudományi Közlöny, 1959. 2—3. sz., 54. és köv. o.

⁴ Pesszimistább értelemben interpretálja a Magyar Tanácsköztársaság gazdasági helyzetét Holka Gyula: A Magyar Tanácsköztársaság kikiáltásának 40. évfordulójára, Statisztikai Szemle, 1959. 3. szám, 243. o.

⁵ Lenin művei, 29. kötet, 243. o., — idézi Friss I.: Az Első Magyar Tanácsköztársaság gazdaságpolitikája, Társadalmi Szemle, 1959. 3. szám, 14. o. is.

⁶ E. Varga: Die Wirtschaftspolitischen Probleme der Proletarischen Diktatur, Wien, 1920.

⁷ Vö. a szerző: A statisztika és a jogtudomány kapcsolatáról, A Magyar Jogászszövetség Szegedi Csoportjában 1955. januárjában megtartott előadás, Kézirat, Szegedi Egyetemi Könyvtár, C. 4150. sz. alatt.

A Magyar Tanácsköztársaság statisztikai koncepcióinak kifejlődése tehát — úgy tűnik — rövidebb élettartama ellenére is — *ekkor még* — előrehaladottabb volt, mint az egykorú szovjetországi statisztikai koncepciók — melyeket az intervenciós háborúk és a polgárháború fejlődésükben megakasztott. E koncepció kifejlődésének alapvető feltétele a 20 főnél több munkást foglalkoztató ipari üzemek államosítása, vagyis az állami ipar megteremtése volt. Csak közbevetőleg jegyezzük meg, hogy ez is statisztikai koncepción, a régi iparstatisztika gyári üzem definícióján alapult. Ezt a koncepciót azonban a forradalmi gyakorlat módosította, miután az említett határt túl magasnak találta, a Forradalmi Kormányzótanács pedig ezt a gyakorlatot helyesnek tartotta s a maga részéről nem gördített eléje akadály.⁸ Ide kívánczik az a megjegyzés is, hogy a polgári statisztikai koncepciók szocialista célú felhasználására támaszkodott a kereskedelem szocializálása is. A nagybani kereskedelmi üzemek mellett a közvetlen fogyasztóknak árusító üzemeket is csak akkor szocializálták, amennyiben azok 10 vagy több munkást foglalkoztattak.⁹

Az ipari üzemek szocializálásával létrejött az ún. Szociális Termelés Népbiztossága. Ez már 1919. május 3-án közzétette hivatalos lapjának 1. számát, amelyben Varga Jenő egyetemi tanár, a szociális termelés népbiztosa, körvonalazta azokat a feladatokat és elképzeléseket, melyek alapján ez a népbiztosság munkáját el kívánta látni. Varga Jenő e vezércikkében már feltalálhatók mindazoknak az elgondolásoknak csirái, melyek a Magyar Tanácsköztársaság sajátos statisztikai koncepcióját jellemzik.¹⁰

IV.

Varga kiindulása az volt, hogy a kapitalista termelés a kapitalista vállalatok versenye következtében nem tette lehetővé a termelőerők maximális kihasználását. Ez a tény a régi rendszerben gazdasági téren igen jelentős pocsékolásokra és pazarlásokra vezetett. Az ipari termelés szocializálásával a döntő lépés ilyenek elkerülésére megtörtént, — vagyis a tervszerű gazdálkodás alapjai létrejöttek.

Varga szerint a szociális termelés soron következő feladata, miután az üzemeket a proletár állam átvette, elsősorban annak megállapítása, hogy minek birtokába jutott a proletariátus. Ez a feladat már kifejezetten statisztikai jellegű feladat, melyet Varga három részre bontott, — mintegy a termelés tényezőinek szokásos felosztásához kapcsolódva. Az első feladat az anyagkészletek statisztikai felvételéből állott, melynek végrehajtását némileg megkönnyítette a háborús anyaggyártás adottságaira való támaszkodás. A Tanácskormány azonban ezen túl kívánt menni a legfontosabb anyagok ún. anyaghivatalainak felállításán keresztül, valamint egy központi anyaghivatal létesítésével.

A második ilyen statisztikai jellegű feladat az üzemek műszaki állományának, vagyis a termelőapparátusnak számbavétele volt, a harmadik pedig

⁸ Friss, id. m., 14. o.

⁹ Uo., 19. o., — ahol hivatkozás történik erre a rendeletre.

¹⁰ Varga J.: Szociális termelés, Szociális Termelés, I. évf. 1. szám, 1. és köv. o.

a munkaerő felmérése. Ezen a téren különösen nehéz volt a helyzet, mert a háború, annak emberveszteségei, valamint az azt követő zürzavarok annyira összezilálták a munkaerőhelyzetet, hogy e területen csak az új munkaerő-kataszter felállítása vezethetett a kibontakozáshoz. A munkaerő-katasztereknek népszámlálásszerűen, egy időpontra kellett képet adniok arról, hogy a munkaerő létszáma és minősége, azaz szakképzettsége mennyiben teszi lehetővé a termelési feladatok ellátását.

E három statisztikai feladat megoldása volt tehát az előfeltétele annak, hogy a rendszeres anyaggazdálkodás, műszaki gazdálkodás és munkaerő-gazdálkodás megindulhasson. E tervszerű gazdálkodás fő célja — ahogy akkor nevezték — a többtermelés volt, mely végső fokon az életszínvonal nem túl távoli időpontra eső emelését és a kulturális szükségletek fokozottabb kielégítését is hivatva volt megvalósítani. Ezt az alapvető termelési feladatot Varga mint negyedik feladatot jelölte meg vezércikkében.

Ezen belül különösen az alapvető nyersanyagok termelésének fokozását emelte ki, mint olyat, mely nélkül az államosított ipar sem képes az eléje szabott feladatoknak megfelelni. Ezen belül is különösen a szénbányászatnak és a mezőgazdaságnak a háborús és háború utáni erőfeszítéseket messze meghaladó többtermelését tartotta szükségesnek.

A kapcsolódó legfontosabb feladatok közül Varga még egyet emelt ki, mintegy az ötödik legfontosabb láncszemként. Ez a termelés helyes organizációjának kérdésében csúcsosodott ki, vagyis a központi irányítás és a vidéki önkormányzatok közötti helyes viszony kialakításában. Varga alapvető jelentőségűnek tartotta ugyanis a termelés központi bürokratizmustól és a helyi, regionális érdekek túlzott érvényesülésétől egyformán mentes szervezetének megteremtését, mely állandóan az egész ország proletariátusának érdekeit tartja szem előtt.

Nem kerülheti el figyelmünket, hogy a többtermelés alapvető feladatában, a Varga szerint negyedik feladatban is, implicite benne foglaltatott a régi mezőgazdasági statisztikai apparátus és a régi mezőgazdasági statisztikai anyag felhasználásának lehetősége, illetve szükségessége. Ezt, mint hosszabb lejáratú statisztikai tevékenységet, a 100 holdon felüli mezőgazdasági üzemek szocializálása sem érintette hátrányosan, hiszen ezek statisztikáját a központi statisztikai hivatal már a polgári viszonyok között szinte tökéletesen kidolgozta.¹¹

Az ötödik láncszem, az organizációs kérdések megoldása a szocializálások előrehaladtával, — melyek most már nemcsak az ipar területére szorítkoztak —, a népgazdasági ágak koordinálásának problémáját vetette fel. Szervezeti szempontból ez egyértelmű volt tulajdonképpen egy ún. tervhivatal felállítással a Népgazdasági Tanács végrehajtó szerveként.

Meg kell ezzel kapcsolatban jegyeznünk, hogy az államosított ipar statisztikai szervezetének szervezése annyira gyors volt, hogy a Szociális Termelés Népbiztossága hivatalos lapjának, a »Szociális Termelés«-nek 1. számában közzétették már az ún. Üzemstatisztikai Osztály szervezeti és személyi beosztását is egészen nagyszabású keretek között.¹² A 24 szakmai alosztályt

¹¹ »Az agránkérdésről a dualista Magyarországon«, Lenin Magyarországról, Bp. 1954., 6. és köv. o.

¹² Szociális Termelés, I. évf. 1. szám, 20. és köv. o.

ugyanis egy 25. csoport, a Hollerith-lyukkártyagépcsoport egészítette ki, és egy 26., külön gazdaságföldrajzi csoport. Ez utóbbi a területi tervezés gondolatának a felmerülésére utal a Tanácsköztársaság korai gazdaságstatisztikai elgondolásai keretében, — ha egyelőre még távolabbról is.

A szervezeti formák ismertetését e közzététel alkalmával egy olyan kommentár kísérte, hogy azt az említett leltározó statisztikai tevékenységet, mely a Varga népbiztos által körvonalazott első három feladatnak felelt meg, az Üzemstatisztikai Osztály már megkezdte és gyors ütemben dolgozza fel. A híradás szerint, amint az osztály ettől a munkatehertől megszabadul — illetve már tulajdonképpen azt megelőzően és azzal párhuzamosan —, hozzálát a heti és havi iparstatisztikai jelentések felvételéhez és feldolgozásához.

A fejlődés ezt követő, következő állomása — a Népgazdasági Tanács felállítása — a június 25-i »Szociális Termelés«-ben látott napvilágot. Ez a szervezet fogta ettől kezdve össze a gazdasági minisztériumokat, és — ami statisztikai szempontból a lényeg — az összes gazdaságstatisztikai felvételek és feldolgozások a Népgazdasági Tanács e »Gazdasági Szervezés és Ellenőrzés« elnevezésű főosztálya alatt központosítottak.

Ez az integráció már a Központi Statisztikai Hivatal és a Népgazdasági Tanács Szervezési és Ellenőrzési Főosztálya közötti viszony, illetve koordináció kérdését kellett, hogy felvesse. Ennek megoldására azonban már nem kerülhetett sor. Ezidőben már a proletárforradalom védelme és létének biztosítása vált elsőrangú feladattá. Ez gazdasági téren a hadigazdálkodás bevezetésével volt egyértelmű,¹³ ami természetesen az összes alapvető statisztikai koncepciók további zavartalan kifejlesztését is alapvetően gátolta. A továbbiakban már a statisztikai munka vonalán is teljesen a háborús helyzet esetlegességeihez, illetve pillanatnyi szükségleteihez kellett alkalmazkodni.

A Magyar Tanácsköztársaság alapvető koncepciójának legfőbb erőssége tehát, visszatekintve az eddig elmondottakra, abban mutatkozott, hogy igen gyors ütemben és nagyfokú céltudatossággal látott hozzá a gazdaságstatisztika kiépítéséhez és ennek a Szociális Termelés Népbiztossága alatt történő központosításához. E koncepció gyengeségei viszont főleg azon a téren mutatkoztak, hogy a hivatalos statisztikai szolgálat régi szervének, a Központi Statisztikai Hivatalnak a gazdasági és állami építés szocializmusból folyó feladatainak megoldásába nem történt szorosabb bekapcsolási kísérlet, illetve hogy ebben a szakaszban legalábbis a koncepció fejlődése idáig már nem jutott el.

A Központi Statisztikai Hivatal fokozott bekapcsolása a szocializmus kiépítésének munkájába többek között azért is elmaradt, mert ez a kérdés szervezetiileg is megoldatlan volt. Egyetlen politikai biztosnak a kijelölése a hivatalos statisztikai szolgálat központi szervéhez döntő sikerre ebben a nehéz időszakban nyilvánvalóan nem vezethetett, — annak ellenére sem, hogy e politikai biztos szakmai kvalitásai is megfeleltek a vele szemben támasztható igényesebb követelményeknek.¹⁴

¹³ Friss, id. m., 22. o.

¹⁴ Zentay Dezső munkásságának méltatását lásd »Zentay Dezső dr. † (1888—1945)« címmel, Magyar Statisztikai Szemle, 1945. 1—6. szám, 136. o.

E kérdéssel kapcsolatban még csak annyit látszik szükségesnek megjegyezni, hogy a Magyar Tanácsköztársaság statisztikai koncepcióinak az az említett hiányossága, amely a Központi Statisztikai Hivatal szerepével volt kapcsolatos, semmi esetre sem jelentette azt, hogy ez a koncepció rugalmatlan volt és nem igyekezett alkalmazkodni a tényleges helyzet nehézségeihez. A hivatalos statisztikai szolgálat központi szervéhez való viszony kérdése tulajdonképpen éppen emiatt szorult háttérbe.

Egyenesen az alapvető statisztikai elgondolások rugalmassága mellett szól főleg az a további tény, hogy olyan más elgondolások is felmerültek, amelyek a statisztikai munkába olyan más szervezeteket is be kívántak vonni, melyek a Magyar Tanácsköztársaság osztályalapjaihoz közelebb állottak annál, mint amelyet az akkori magyar hivatalos statisztikai szolgálat képviselt. A küszöbön álló munkabérstatisztikai felvétel végrehajtását ugyanis a Magyar Tanácsköztársaság vezetői már az 1919. május 18-i híradások alapján olymódon kívánták megoldani, hogy a bérkérdést az egyes szakmákban és iparágakban a magyar szakszervezeti mozgalom nagy bérstatisztikai hagyományaira támaszkodva, a szakszervezetekkel kívánták monografikusan feldolgoztatni.¹⁵

Ez a megoldás az adott körülmények között valóban a legjárhatóbb út lehetett volna és talán a leggyorsabban is vezetett volna eredményre. Ugyanakkor jelentősen tehermentesítette volna nemcsak a Szociális Termelés Népbiztossága Üzemstatisztikai Osztályát, de egyben magát a Központi Statisztikai Hivaltalt is.

V.

A Magyar Tanácsköztársaság statisztikai koncepcióinak az a rövid vázlat, amelyet eddigi fejtegetéseink reprezentálnak, természetesen — a már dolgozatunkban is említett okokból — nem lehet teljes.

A teljesség hiányának hangsúlyozása sem menthet fel azonban egyes olyan rövid kiegészítő utalások alól, melyek rámutatnak arra, hogy a Magyar Tanácsköztársaság vezetői és dolgozói milyen sokoldalú erőfeszítéseket tettek a statisztika minél hathatósabb felhasználására.

Ilyen megnyilatkozásokkal igen nagy bőségben lehet találkozni a »Szociális Termelés« hasábjain, vagyis a Szociális Termelés Népbiztosságának hivatalos lapjában. Ezek a statisztikai vonatkozású megnyilatkozások részben az említett Népbiztosság termelési és statisztikai céljainak szolgálatában állottak, de ugyanakkor találhatunk példákat közöttük olyan törekvésekre is, melyek a szocialista statisztika előbbieket melletti másik fő feladatát, a polgári statisztikai ideológiája elleni harcot is felvetették.

A termeléssel és a statisztikai munka módszereivel, valamint szervezésével kapcsolatos megnyilatkozásokat tulajdonképpen két nagy csoportba lehetne sorolni. Az elsőbe sorolhatnánk azokat a cikkeket és közleményeket, melyek a Magyar Tanácsköztársaság előtt álló konkrét gazdasági és statisztikai feladatok azonnali, operatív megoldását voltak hivatva elősegíteni.

¹⁵ Markóczi Imre: A munkabérstatisztika, Szociális Termelés, 1919, 4. szám, 20. és köv. o.

E megnyilatkozások között — a teljesség igénye nélkül, inkább csak példászerűen — említhetnénk elsőnek azt a cikket, mely Magyarország szénmérlegét adja meg az 1913—18. évi adatok alapján szénmedencék szerint. Ennek célja nyilvánvalóan az, hogy a Varga népbiztos vezércikkében is kiemelt e fontos nyersanyagprobléma operatív megoldására és túlteljesítésére mozgósítson.¹⁶ Ugyanide sorolhatnánk a lakásnyomor felszámolásával és a lakások igazságos újra elosztásával kapcsolatos statisztikai elemzést. Ez a tíz budapesti kerület lakosságszámának, lakásszámának, egy- vagy többszobás lakásonkénti megoszlásának, az átlagos lakósűrűség és az efelett mutató túlszűfoltosság kiszámítása alapján adja meg az alapvető összefüggéseket és az ezekre épülő következtetéseket.¹⁷ Az előbbieknél jóval kevésbé konkrét statisztikai alapot adnak a magyar földbirtokreform végrehajtásához közzétett adatok, melyek megyénként csupán 100 katasztrális hold felett és alatt adják meg a földbirtokok összes számát, területét, valamint a terméketlen terület nagyságát.¹⁸

Tipikusan a statisztikai technika és szervezés kérdésével foglalkozik az említett hivatalos lap 3. számában megnyitott »Statisztika« című rovat első cikke, mely az üzemstatisztikai szakosztály új feladatairól szól. Ezen belül különös figyelmet érdemelnek a szocialista statisztika adatszolgáltatásának meggyorsításával foglalkozó fejtegetések. Ezek a gépi feldolgozásra való mielőbbi áttérést hangsúlyozzák, annak leszögezése mellett, hogy a magyar polgári hivatalos statisztikai szolgálat e téren hátrahagyott öröksége már polgári szempontból is elavult színvonalat képvisel.¹⁹

A tervszerű szocialista gazdálkodással kapcsolatos megnyilatkozások másik köre a távlati, perspektivális tervezés vonalába esik. Az első ilyen megnyilatkozások egyike, — mely a faipar jövőjét próbálja felmérni —, meglehetősen elavult adatok, a XX. század első évtizedének adatai alapján közelíti meg a kérdést, de megállapításai ennek ellenére hasznosak. Adatai kiterjednek a faipari üzemek számára, a nyersanyag és a felhasználás mennyiségére, valamint a kivitelt és behozatal alakulására.²⁰ Lényegesen nagyobb felkészültséggel vetődtek fel az ipar tervszerű területi telepítésének, valamint a villamosenergia-ellátásnak távlati tervezésével kapcsolatos kérdések.

A szocialista ipartelepítés távlati problémáinak felvetése Weber 1909-es telephely-elmélete alapján történt ugyan, de annak hangsúlyozásával, hogy az államosított ipar kiküszöböli az egyes magánkapitalista vállalatok között fennálló káros versenyt. Ily módon a szocialista viszonyok optimálisabb területi telepítést tesznek lehetővé, mint amelyet az említett telephely-elmélet körvonalazott. Az idevágó fejtegetések elsősorban a mezőgazdasági ipar kérdéseivel, a cukor, szesz és malomipar problémáival foglalkoznak, és nemcsak a vonatkozó magyar adatok bőségével, de pontos nemzetközi összehasonlításaikkal is feltűnnek.²¹ Hasonlóan jól megalapozott adatok jellemzik azokat

¹⁶ Magyarország szénmérlege, uo. 1. szám, 11. o.

¹⁷ A lakásügy rendezése, uo. 2. szám, 6. o.

¹⁸ Fasching Antal: Adatok a magyar földbirtokreformhoz, uo. 4. szám, 4. és köv. o. és 5. szám, 7. és köv. o.

¹⁹ Loránt Rezső: Az üzemstatisztikai szakosztály új feladatai, uo. 3. szám, 18. és köv. o.

²⁰ A faipar jövője, uo. 3. szám, 9. o.

²¹ Halász Albert: Ipartelepítés Magyarországon, uo. 5. szám, 9. és köv., valamint 6. szám, 7. és köv. o.

a megnyilatkozásokat is, melyek a falvak és a mezőgazdasági üzemek elektromos energiával való ellátásának, valamint az ipar kémizálásának elektromos energiából folyó alapjait tárják fel. Mindezek a fejtegetések tulajdonképpen a magyarországi vízienergia lehetőségeket tárgyaló cikkből indulnak ki. A bennük felhozott adatok közül különösen messzemenő perspektívákat nyitnak meg községeink villamosenergiával való ellátottságára, valamint a törpe-, kis- és középbirtokok, továbbá a nagybirtokok gépesítésére és munkáslétszámára vonatkozó kombinatív összehasonlító adatok.²²

A másik nagy kör — mint említettük —, melybe a Szociális Termelés Népbiztossága hivatalos lapjának statisztikai megnyilatkozásai sorolhatók, a polgári statisztikai ideológia elleni küzdelem síkjára esik.

Ennek egy első, még nem teljesen öntudatos megnyilatkozásának tekintetjük az említett hivatalos lap 2. számában azoknak a külföldi, főleg angol lapjelentéseknek az átvételét, amelyek számításokat közölnek arra vonatkozólag, hogy pénzértékben kifejezve mibe került a nagyhatalmaknak az I. világháború.²³ Teljesen öntudatos jelentkezése viszont már a polgári statisztikai ideológia elleni küzdelemnek az a valamivel későbbi megnyilatkozás, mely a munkásosztály életszínvonalának központi jelentőségű kérdésében bírálja a Központi Statisztikai Hivatal munkásságát. A Termelési Népbiztosság hivatalos lapjának 7. száma ugyanis teljes terjedelmében közölte a Központi Statisztikai Hivatal 1914. június 30-ig visszavezetett létfenntartási költségszámításait, melyek egy átlagos munkáscsalád heti élelmezési szükségleteinek drágulását adják indexszámokban.²⁴ E táblázatok eredménye szerint a háború kitörésekor fennálló élelmezési színvonalat 100-zal véve egyenlőnek, ezen a bázison a drágulás mértéke a háború befejezéséig indexszámban kifejezve 552,4-re emelkedett.

E táblázatokhoz fűzött kommentárokban a közlő cikkírója mindenekelőtt helyesen mutat rá arra, hogy a Központi Statisztikai Hivatal nem spontánul, a saját kezdeményezésére, hanem a munkásosztály nyomására látott hozzá ezeknek az adatoknak az összeállításához. A háborús munkanélküliek küldöttségének fellépése kényszerítette arra az akkori miniszterelnököt, hogy a Statisztikai Hivatalt ezeknek az adatoknak az összeállítására utasítsa, visszamenőleg a háború kitörésének időpontjáig. A cikkíró arra is rámutat, hogy az öttagú munkáscsalád heti élelmezési szükségletét 82 800 kalóriával vette fel a Statisztikai Hivatal, ezt a kalória mennyiséget azonban olcsóbb választékú és drágább választékú élelmiszerkészlettel egyformán teljesíteni lehet. Bár a Hivatal számításai két választékot adnak meg, ezek még mindig messze vannak a valóságos drágulás mértékétől. A számítás legdöntőbb hiányosságként ezzel kapcsolatban azt emeli ki, hogy az élelmiszer-zugforgalom adatait teljes mértékben figyelmen kívül hagyta, már pedig enélkül szó sem lehet arról, hogy az indexben kifejezett drágulás mértéke a valóságost megközelítse.

²² Hoór-Tempis Móricz: Magyarország vízierőinek kihasználása, uo. 5. szám, 22. és köv. o., — ua: A falvak és mezőgazdasági üzemek elektromos energiával való ellátása, uo. 6. szám, 4. és köv. o., — ua: Energiagazdálkodásunk és a kémiai nagyipar, uo. 10. szám, 3. és köv. o., valamint 11. szám, 5. és köv. o.

²³ Mibe került a nagyhatalmaknak a háború, uo. 2. szám, 17. o.

²⁴ Pásztor Mihály: Zseb és gyomor, Az Országos Központi Statisztikai Hivatal drágasági tabellái, uo. 7. szám, 15. és köv. o.

E kiragadott példák mellett hivatkozni lehetne még természetesen nemcsak a gazdaságstatisztika, hanem a szociális és a kulturális statisztika területére eső hasonló jellegű megnyilatkozásokra is, melyek ugyancsak mind a Magyar Tanácsköztársaság statisztikai koncepcióinak szolgálatában állottak. Ebben a vonatkozásban lehetne említeni a Magyar Tanácsköztársaság kormánya által kibocsátott azon plakátot is, mely Magyarország I. világháborús veszteségeit a plakátművészet és a statisztikai grafikus ábrázolás szintézisével kívánta a nagy tömegek számára is hozzáférhetővé tenni.

VI.

A Magyar Tanácsköztársaság statisztikai koncepcióinak érvényesüléséről természetesen szó sem lehetett annak kényszerű elbukása után. Az ellenforradalmi rendszer hivatalos statisztikai szolgálata és tudománya egyenesen azok diszkreditálására törekedett. A Magyar Tanácsköztársaság emlékéét a gazdasági és politikai vezérkar azon tagjai igyekeztek megvédeni, akik emigrálni voltak kénytelenek és irodalmi munkásságukkal a Magyar Tanácsköztársaság tapasztalatait feldolgozták. Ebben a keretben azonban — tudomásunk szerint — nem került sor a kifejezetten statisztikai jellegű koncepciók elméleti feldolgozására és értékelésére.

Nem lehetetlen azonban, hogy az emigráció egyes olyan tagjai, mint maga Varga népbiztos is, akik Szovjet-Oroszországban találtak új hazára, magyarországi tapasztalataikat statisztikai vonatkozásban is közvetlenül felhasználták a szocializmus felépítése során, — ha erősen változott viszonyok között és sokkal gigantikusabb méretekben is.

Amidőn Magyarország 1945-ben bekövetkezett felszabadulása után a Magyar Tanácsköztársaság által az akkori Központi Statisztikai Hivatalba ki-nevezett politikai biztos került a magyar hivatalos statisztikai szolgálat élére, olyan helyzet állott elő, amely lehetővé tette volna az erősen eltérő viszonyok között is, legalábbis bizonyos mértékben, a Magyar Tanácsköztársaság statisztikai hagyományainak alkotó felhasználását. Zentay Dezsőt azonban korai halála megakadályozta abban, hogy összekötő kapocs lehessen a Magyar Tanácsköztársaság statisztikai hagyományai és a szocializmus útjára lépésünk új korszaka között.

Ilymódon a döntő szerepet e téren azok a hatások játszották, amelyek közvetlenül a Szovjetunióban kialakult és bevált szocialista koncepcióira támaszkodtak. Így alakult ki fokozatosan a magyar hivatalos statisztikai szolgálat szocialista szervezete és a magyar statisztikai tudomány szocialista koncepciója a fordulat évétől, 1948-tól kezdve.

Ez a statisztikai szolgálat a Magyar Tanácsköztársaság 40. évfordulójával párhuzamosan ünnepelte fennállásának 10. éves jubileumát, tanúságot téve arról, hogy jelentős múltra és eredményekre tekinthet már vissza funkciója ellátásában.

Профессор
Д.Р. РОБЕРТ ХОРВАТ

О СТАТИСТИЧЕСКОЙ КОНЦЕПЦИИ ВЕНГЕРСКОЙ СОВЕТСКОЙ РЕСПУБЛИКИ

(К 40-летней годовщине Венгерской Советской Республики)

(Резюме)

Очерк в связи с 40-летней годовщиной Венгерской Советской Республики в первый раз делает попытку оценить статистическую концепцию Венгерской Советской Республики и работу, выполненную ею в этой области.

Этой особенностью обуславливается то, что разработка этого вопроса не опирается на архивные исследования, а только на тот опубликованный материал, который находится в распоряжении статистической работы Венгерской Советской Республики. Подыскивание соответствующих документов — это задача истории, а не статистики, тем не менее автор придаёт большое значение также и статистическому подходу к этой деятельности Венгерской Советской Республики. По мнению автора самые лучшие традиции венгерской социалистической статистики следует искать в статистических концепциях Венгерской Советской Республики.

Автор во-первых занимается теми трудностями, которые возникают при исследовании статистических концепций Венгерской Советской Республики в результате того, что эти концепции опирались только на революционную практику и не имели разработанной теоретической базы. Как раз по этой причине автором используется при их оценке та теоретическая база, которую представляла в то же время в Советской России ленинская концепция советской государственной статистики, и её первое осуществление в условиях первого социалистического государства. В очерке даётся краткий обзор положений и особенностей Венгерской Советской Республики в качестве основы осуществления статистических концепций, а затем излагается программа, данная народным комиссаром Варга в связи с переходом к социалистическому производству и статистические задачи, вытекающие из этого.

По мнению Варга, чтобы оценить то, что перешло в собственность пролетариата, надо было выполнить три задачи в области статистики. К этому нужно было составить статистику запасов материалов, статистический учёт технического состава заводов и рабочей силы. Только эти статистические работы могли обеспечить то, чтобы началась планомерное расходование ресурсов, техники и распределение трудовой силы.

На основании этого, Варга определил дальнейшие задачи в производстве дополнительной продукции и в создании правильной организации производства. По мнению автора в этих задачах содержались известные задачи, а именно в связи с производством дополнительной продукции построение оперативной промышленной статистики и на переходное время более эффективное использование старой сельскохозяйственной статистики. В связи с правильной организацией производства возникал вопрос о координации отдельных отраслей хозяйства, т. е. учреждение планового управления в качестве исполнительного органа Совета Народного Хозяйства, а также зарождение какого-то территориального планирования.

В дальнейшем автор говорит об организации и функции т. назв. Отдела заводской статистики, организованного в рамках Народного Комиссариата Социального

Производства и подчинении вследствие этого отдела Главному Отделу Хозяйственной Организации и Контроля. Автор подчёркивает в качестве основной деятельности этого отдела составление недельной и месячной промышленной статистической ведомости.

Позитивные стороны статистической организации, учрежденной Венгерской Советской Республикой, автор видит в том, что эта организация представляла аппарат, подходящий для выполнения центральных задач планового хозяйства, а отрицательные стороны в том, что было обращено мало внимания на сельскохозяйственную статистику. Эти последние проблемы были оставлены в рамках существовавшего и до этих пор Центрального Статистического Управления, которое не было органически вовлечено в аппарат социалистической статистики. Этот недостаток находился отчасти в связи с быстро возрастающими задачами а также с затруднениями военного коммунизма, ставшего необходимым вследствие интервенции. Поэтому пришлось ввести и некоторые дополнительные концепции, как напр. вовлечение венгерских профессиональных союзов в разработку статистики заработных плат в числе статистических планов Венгерской Советской Республики.

В очерке затем делаются те высказывания, которые были подняты в официальной печати Венгерской Советской Республики в связи с разрешением оперативных статистических заданий и перспективных статистических задач. Автор затрагивает отдельно также и те высказывания, коорые появились как первые выражения идеологической борьбы с буржуазными статистическими концепциями. В заключительных строках автор указывает на те причины, в результате которых статистические концепции Венгерской Советской Республики играли относительно малую роль в создании современной венгерской социалистической статистики.

ROBERT HORVÁTH
professeur d'université

LES CONCEPTIONS STATISTIQUES DE LA RÉPUBLIQUE HONGROISE DES CONSEILS

(A la commémoration du 40e anniversaire de la République Hongroise des Conseils)

(Résumé)

La présente étude peut être considérée comme une première tentative de porter, à l'occasion du 40e anniversaire de la République Hongroise des Conseils, un jugement de valeur sur les conceptions statistiques de la République Hongroise des Conseils et sur les activités statistiques déployés par elle.

La matière de l'ouvrage, étant donné qu'elle n'est plus qu'une première approximation des thèses soutenus, n'est pas traitée sur la base de recherches originales dans les archives, mais elle est fondée sur les publications disponibles concernant les activités statistiques de la République Hongroise des Conseils. Malgré que la recherche en tous ses détails de ladite activité constitue plutôt le devoir des historiens que celui des statisticiens, l'auteur attribue une haute importance aux possibilités d'approximation de cette matière par les moyens de la science statistique. A son avis, les conceptions statistiques de la République Hongroise des Conseils constituent des belles traditions de la statistique socialiste hongroise.

Dans l'analyse des conceptions statistiques de la République Hongroise des Conseils, le premier sujet traité est la difficulté posée, par le fait que ces conceptions étaient fondées sur la pratique révolutionnaire, sans avoir une base théorique élaborée. C'est pourquoi l'auteur prend pour point de départ la base théorique représentée par les conceptions de Lénine sur la statistique de l'état socialiste, sous leur forme, dans laquelle elles étaient adoptées en Russie Sovié-

tique et respectivement dans laquelle elles ont été réalisées parmi les conditions du premier état socialiste. En continuant par une esquisse générale de la situation et des conditions de vie de la République Hongroise des Conseils, servant de base à la réalisation des conceptions statistiques, le professeur Horváth fait l'analyse du programme du commissaire populaire Varga, le chef du Commissariat Populaire pour la Production Sociale, visant, la transition à la production sociale ainsi que des tâches résultant de ce programme, pour la statistique.

Après la nationalisation des différents secteurs de production, la statistique nouvelle — pour pouvoir établir le bilan des biens dont le prolétariat était entré en possession, — s'est vue, d'après Varga, devant un triple devoir. Pour satisfaire à cette tâche, elle a dû établir la statistique de stocks, inventorier l'état technique des usines et dresser l'inventaire de la main-d'oeuvre. Ces travaux statistiques devaient fournir la base à la création d'un plan d'utilisation des matières brutes, d'équipement technique et de distribution de la main-d'oeuvre. Varga a signalé comme les tâches ultérieures l'augmentation de la production et, dans cet ordre d'idées, l'organisation effective de la production. L'auteur trouve, qu'il y a certaines tâches statistiques qui étaient implicitement contenues dans ledit programme, — comme la mise au point de la statistique industrielle pratique dans le programme de l'augmentation de la production ou l'utilisation pour les mêmes fins, dans la période des transitions, des anciens moyens de la statistique d'agriculture. La nécessité de l'organisation effective de la production a soulevé plus tard un autre problème, celui de la coordination des différentes branches de l'économie populaire, — voir la création d'un office de planification comme organe exécutif du Conseil de l'Économie Populaire et quelques premiers commencements de la planification territoriale.

L'ouvrage explique l'organisation et les attributions de la section créée pour la statistique des usines socialisés au sein du Commissariat Populaire pour la Production Sociale, une section qui devait être subordonnée plus tard à la section pour l'organisation et le contrôle de l'économie au Conseil de l'Économie Populaire; le plus grand mérite de cette section étant d'avoir donné naissance aux statistiques industrielles hebdomadaires et mensuelles.

L'organisation statistique créée par la République Hongroise des Conseils a eu, selon l'auteur, le mérite sur le domaine de l'exploitation industrielle, d'être un appareil statistique propre à faire face aux devoirs centraux de l'économie planifiée. En même temps elle a eu la faiblesse de négliger, dans une certaine mesure, le problème de la statistique agraire. La solution des questions de cette dernière a été, en effet, confiée à l'ancien Office Central Hongrois de Statistique, qui de sa part est resté ainsi en dehors des cadres de l'appareil statistique de la production. Il est vrai que ce manque peut être attribué à l'augmentation rapide des devoirs et aux difficultés causées par une sorte de «communisme de guerre» une conséquence de l'intervention étrangère. C'est ce qui explique certaines conceptions supplémentaires, comme par exemple le concours assuré aux syndicats hongrois dans l'élaboration des statistiques de salaires, dont nous trouvons la trace parmi les conceptions statistiques de la République Hongroise des Conseils.

L'ouvrage contient enfin une analyse de quelques idées publiées dans la presse officielle de la République Hongroise des Conseils concernant la solution de certaines tâches statistiques pratiques ou perspectives. Une attention particulière est accordée aux publications qui peuvent être considérées comme les premières manifestations d'une lutte idéologique menée contre les conceptions statistiques bourgeoises. L'auteur donne finalement les raisons du rôle minime que les conceptions statistiques de la République Hongroise des Conseils ont joué dans la mise au point de la statistique hongroise socialiste de nos jours.